

Diskursi periferije (III)

“Realnost” koja se teško mijenja?

Žene u BiH između patrijarhata i emancipacije/jednakosti: manifest feminističkih istraživanja i politika na razmeđu postsocijalizma, poraća i tranzicije

Piše: **Danijela Majstorović**

Usvakom društvu i kontekstualno utemeljenoj politici feminizma postavljaju se mnoga pitanja o borbi žena za ravnopravnost. suočeni sa alarmantnim nedostatkom društvenih istraživanja o ženama u BiH i problemima vezanim za novu demografsku situaciju, pred nas se postavlja još jedan težak zadatak - otkriti kompleksnu sliku ispitujući poziciju BiH žena na skali od patrijarhata do emancipacije/ravnopravnosti ili moći i nedostatka moći. Pitati se o tome koliko su jednake i politički moćne žene u BiH danas znači istovremeno postaviti i pitanje - koje žene? Uprkos zajedničkom makrokontekstu, žene u BiH se značajno razlikuju po primanjima, klasnoj pripadnosti, obrazovanju i sl. čak i kad ostavimo po strani pitanje religije i etničke pripadnosti. Kako onda prići feminističkom istraživanju u Bosni i Hercegovini kao postsocijalističkom, poslijeratnom društvu, gdje je malo poznato, a još manje se čini zaista bitnim?

U istraživanju fokus grupe provedenom 2007. godine na prostoru cijele BiH (Majstorović i Mandić, 2011) nekoliko kategorija žena je intervjuisano o njihovom svakodnevnom životu u BiH. Ovako jedna žena po imenu Stana, profesorica u srednjoj školi, koja ima više od 50 godina, sjeća se prošlosti, ali je pronicljivo svjesna i sadašnjosti, opisuje današnje društvo i svoj položaj.

Situacija postaje komplikovanija kada žene iz ruralnih područja pitamo o muževima, a one kažu (Nada, vlasnica butika) “sve je dobro, samo da me ne tuče” ili čak među urbanim ženama (Selma, ljekarka u četrdesetim godinama starosti) “muž mi dopušta/pušta me da idem u kupovinu”

“Pa, ovako bih ja napravila razliku između ta dva perioda, prijeratnog i poslijeratnog. Prije rata, žena sa završenim fakultetom je utoliko... u društvu bila potpuno emancipovana, imala je ista prava kao i bilo koji muškarac, mogla je čak biti i direktor, mogla je napredovati u poslu, a što se tiče porodice, patrijarhat, matrijarhat, jesam to dobro rekla, ostao je, žena je vodila domaćinstvo, a zajedno sa mužem odgajala djecu. Što se tiče domaćinstva, žena se brinula o kući. Ali, poslijeratni period je bio period krize, siromaštva, bar za prosvjetne radnike, jer i moj muž i ja smo prosvjetni radnici, a ona ostaje, što se tiče prosvjetnih radnica, ista emancipovana žena, jednaka muškarcu, može imati svaki posao, dobija istu platu, ali sad je došao period krize i moj muž i ja smo zajedno snosili teret siromaštva i neimaštine, i to je sve što imam reći...”, kaže Stana.

Ovo opažanje nekoga ko nije specijalista na tom području potvrđuju i mnogi autori kad pišu o ženama prije i tokom “tranzicije”. Socijalističko društvo proglasilo je ravnopravnost muškaraca i žena, što je za rezultat imalo veliki broj žena koje su pohađale fakultete, imale plaćeni posao, pa čak dovelo i do većeg učešća žena u politici (u izvjesnoj mjeri). (Šinko 2004: 33). Stoga je za naše učesnice “normalna praksa” bila školovati se, zaposliti i planirati porodicu. Rat je sve promijenio.

Situacija postaje komplikovanija kada žene iz ruralnih područja pitamo o muževima, a one kažu (Nada, vlasnica butika) “sve je dobro, samo da me ne tuče” ili čak među urbanim ženama (Selma, ljekarka u četrdesetim godinama) “muž mi dopušta/pušta me da idem u kupovinu”. Iako ovaj rad nije analiza diskursa, ovi isječci diskursa ilustruju da je u bh. društvu muž taj koji “dopušta” i da je nasilje u porodici pra-

O autorici

Danijela Majstorović profesorica je anglističke lingvistike i kulturoloških studija na Univerzitetu u Banjoj Luci, te gostujuća profesorica na brojnim domaćim i stranim univerzitetima. Autorica je i koautorica tri monografije: *Diskurs, moć i međunarodna zajednica*, *Youth National and Ethnic Identity in Bosnia and Herzegovina*, *Diskursi periferije*. Producirala je i režirala dva dokumentarna filma: *Kontrapunkt za nju* i *Posao snova*.

ksa koja ostaje u privatnoj sferi, ne podliježe kritici, već se izgovara kao općenita opaska. Ipak, nije sve tako crno i postoje primjeri gdje je primijećena borba protiv dominantne norme, ali i to se čini individualno i pripada privatnoj sferi.

Darija (35, radnica u butiku): "Možda treba biti uporan čim, ne znam, započnete vezu, mislim da trebate odmah uspostaviti standarde, a ne ono 'dušo, ti samo sjedi, ja ću sve za tebe raditi', ne znam... Treba to iskorijeniti, bukvalno čim upoznate tipa, treba zauzeti, ne znam, ravnopravni stav ili u našoj porodici, na primjer, pravilo je svako radi ono što može kad može. Ali dugo mi je trebalo da postignem taj nivo."

Goruće pitanje vezano za feminizam je, kao i za druge političke projekte, pitanje angažmana i emancipacije, i individualne i kolektivne, ali pitanje je kako ih locirati i konačno kakva istraživanja praviti i koje preporuke slati na adrese donositelja politike, NVO-a i sl. Nakon nekoliko članaka o ženskom diskursu i diskursu o ženama u BiH, vjerujem da postoje epistemi koji se ne mogu još dugo zapostav-

U maju 2008. godine, tri od pet naslovnica izabranih časopisa tretiralo je ili brak "Severina: Moje vjenčanje" (8. maj 2008.), razvod "Vlatka Pokos nakon razvoda" (21. maj 2008.) ili bebu/spontani pobačaj "Ivana Višnjić izgubila bebu" (28. maj 2008.)

ljati i da bi to teoretsko djelovanje bilo od koristi u određivanju mogućih pravaca u ovom poduhvatu.

Rodna (ne)jednakost u BiH - da li samo mijenjamo diskurs?

Ako se društvene prakse mogu analizirati po pitanju njihovih realizacija u diskursu, istraživanja o položaju žena u bh. društvu osim socioloških, demografskih i podataka o zaposlenosti morala bi uključiti i analizu načina na koji one govore o sebi, što bi značilo konstruisati ih kao govoreće subjekte ili načina na koji mediji kao kanali društvenog prikazuju žene i stvaraju okvire koji im mogu pomoći da spoznaju sebe i društvena očekivanja. Ali ovdje se postavlja i pitanje da li se samo diskursi trebaju mijenjati ili postoji opipljiva stvarnost kao kombinacija diskursa i materijalnih okolnosti koju također treba kritički ispitati? Ako bismo se na trenutak opredijelili za prvo, iz niza društvenokonstruktivističkih istraživanja, uslijedilo bi da će se angažman i emancipacija hipotetički odraziti na izbor alternativnih diskursa, jer ne bi postojala osnovna stvarnost već niz stvarnosti koje se mogu izvući, posredovati i mijenjati. Ako je problem ovo potonje, zadatak bi bio utvrditi i promijeniti konkretne prakse i materijalne izvore tlačenja. Vjerujem da feministički istraživački rad i praksa mogu dosta dobiti iz kombinacije ova dva pitanja ako znamo da je danas najdominantnija grupa u bh. društvu etnički-svjestan muškarac (Majstorović i Turjačanin, 2006), a da je konzervativnost i neprihvatanje odgovornosti za događaje iz protekllog rata u porastu.

U takvom društvu žene na svim frontovima ispostavljaju se kao stvarne gubitnice tranzicije, a svi projekti društvene jednakosti u zemlji izgleda pripadaju kritičkom realizmu. Alternativni diskursi postoje među obrazovanim ženama, ali su mogući sukobi duž kontinuma patrijarhata/emancipacije, što ovu dihotomiju čini uistinu teškom za razumjeti. Najupadljiviji aspekt dole navedenog pasusa je dojam da učesnice vjeruju kako su za dvostruki teret skoro pa krive same žene (!) - kao da bi žene bile mnogo sretnije u kući, brinući se o svojim porodicama, bez mogućnosti da se obrazuju i imaju svoje prihode:

"Znači, izborile smo, htele smo da budemo obrazovane, da imamo porodicu, da budemo zaposlene, uspješne, samostalne, i sve smo to

stavile na svoja leđa, sad kako ćemo izgurati, vidjećemo, koliko ćemo izdržati.

...da je nama sad ovo vrijeme koje je vrijeme, ajmo reći ovo moderno vrijeme tranzicije mislim izraz, nametnulo nama, ženama, velike obaveze a i nas valjda, ono što je u naravi žena, da se dokazujemo, da ne damo da ide iko ispred nas..."

Uzaludni bijes učesnica uslijed mnogih dužnosti nalazi ventil u ovoj izjavi, ali je upitno da li bi se mnoge žene dobrovoljno odrekle prava na obrazovanje i rad i da li bi pristale da se njihovim kćerkama onemogući posezanje za ovim pravom. U svakom slučaju, ovakva situacija je posebno bolna za žene u BiH koje nisu obrazovane i koje ne mogu ni sanjati o dobro plaćenim poslovima.

U literaturi o rodu i diskursu, kamen spoticanja je, čini se, da li analizirati rod na poststrukturalistički način tako prirodan feminističkoj epistemologiji, tj. analizirati rod kao performativnu i nestabilnu kategoriju konstruisanu kroz razne diskurse i ideologije ili ga analizirati u odnosu na jednu osnovnu strukturu realnosti koja djeluje kroz razne mehanizme, kao što su, na primjer, historijsko tlačenje žena, koji se mogu locirati i promijeniti. Mnogi autori su analizirali nedostatak ovakvog dijaloga između dva epistemološka stajališta - društvenog konstruktivizma i kritičkog realizma - i averziju feminista prema kritičkom realizmu u smislu toga šta može dovesti do emancipacije i/ili da li je smisleno poststrukturalistički analizirati kako "moć konstruiše identitete i reprodukuje društvene strukture." Zbog toga se pitam da li je, da citiram Caroline New, "feminizam došao u filozofski ćorsokak iz kojeg ga može izvesti samo kritički realizam" (New, 1998)?

Kroz analizu konkretnih društvenih praksi i subjekata, posebno tlačenih, ovaj dualizam vidim kao nepotreban jer su ova dva pristupa u suštini mnogo više komplementarna nego što se to da zaključiti iz prethodnih pasusa. Međutim, prihvaćajući da je realnost društveni konstrukt, također, vjerujem da je sadašnji kontekst mješavine konzervativnog patrijarhata i kapitalizma još pun diskursa koji na mnoge načine potčinjavaju i tlače žene i da se društvene promjene mogu dogoditi uz veću društvenu mobilnost putem obrazovanja, zapošljavanja i brisanja granice između sfera i za muškarce i za žene. Za ovo je potre-

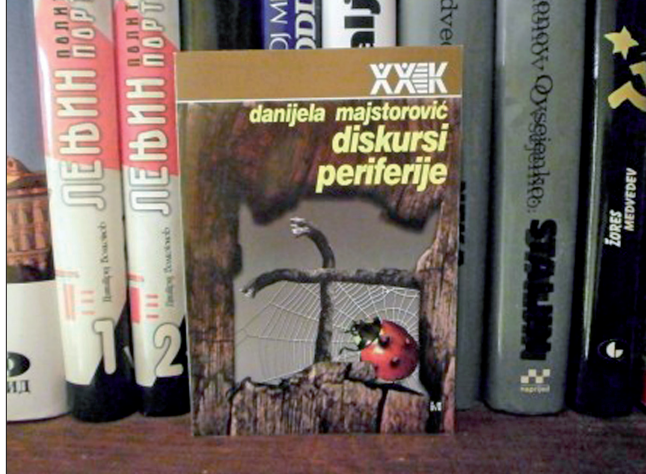
bno više interdisciplinarnih kritičkih analiza (uz usvajanje pojma diskursa kao društvene prakse, a posebno diskursivno-historijske metode koja se temelji na triangulaciji), ali i žene moraju spoznati svoje političke kapacitete.

Šta analizirati? Problemi istraživanja roda i diskursa u specifičnom kontekstu BiH

Što se tiče diskusije rodnih subjektiviteta kao što su ženski identiteti u kontekstu Balkana ili uže - BiH, diskursi koji proizvode subjektivitete poput medijskih tekstova, fokalnih skupina, porodičnih narativa i diskursa odgoja ne mogu se analizirati bez specifičnog društvenoekonomskog konteksta u kojem se odvijaju niti bez objašnjenja društvenih transformacija iz prošlosti. Da, ženski identiteti toga što bi bosanska žena trebala biti, kako bi trebala izgledati i ponašati se locirani su unutar raznih diskursa koji okružuju žene i u privatnoj i u javnoj sferi, ali ipak, kritički realist bi priznao postojanje konkretne realnosti u kojoj živi većina bh. žena, a to je realnost gdje preovladavaju siromaštvo, status žrtve, nezaposlenost, patrijarhat, obavezna heteroseksualnost, brak i potomstvo. Možda je za lingviste zapravo jedino moguće analizirati diskurse, ne samo kao činove govora već i kao stvarne, opipljive društvene prakse.

Kad god imamo tekstove, a posebno tekstove iz medija, bavimo se reprezentacijama i ideologijama. Međutim, analiziranje samo tih vanjskih diskursa daje jednodimenzionalne slike. Ostavljajući po strani ekonomiju bosanskih masovnih medija, i s obzirom na to da BiH medijski prostor prvenstveno kontrolišu srbijanski i hrvatski mediji, bar što se tiče ženskih časopisa koje finansiraju razne kozmetičke, modne i reklamne industrije, diskurzivni prostor u kojem se nalaze žene BiH je po pitanju reprezentacije prostor mama, žrtava i superžena (Majstorović, 2008a).

Uz posljednje vijesti o Brangelini, lokalne estradne zvijezde ne zaostaju. U maju 2008. godine, tri od pet naslovnica izabranih časopisa tretirale su ili brak "Severina: Moje vjenčanje" (8. maj 2008.), razvod "Vlatka Pokos nakon razvoda" (21. maj 2008.) ili bebu/spontani pobačaj "Ivana Višnjić izgubila bebu" (28. maj 2008.). U junu, pet od osam naslovnica bavilo se porodicom "Ni-

kola Đuričko: o ljubavi, porodici i prijateljstvu", "Slaven Bilić i njegov sin: najveća ljubav", "Mladen i Despina Petrić: Euro odložio njihovo vjenčanje" (12. juni 2008.), "Vjenčanje Monike Kravić i Marija Mamića: Nikad sretniji" (Story, 11. juni 2008.), "Jelena Rozga: Povrijedila sam roditelje" (Story, 4. juni 2008.). U julu, naslovnice *Glorije* i *Storya* najavljivale su "Petar Vlahovi i Ines Španja: Nova ljubav nakon razvoda" (Gloria, 10. juli 2008.), "Vjenčanje okupilo tri generacije" (Gloria, 16. juli 2008.), i "Medeni mjesec na jahti" (Story, 2. juli 2008.).

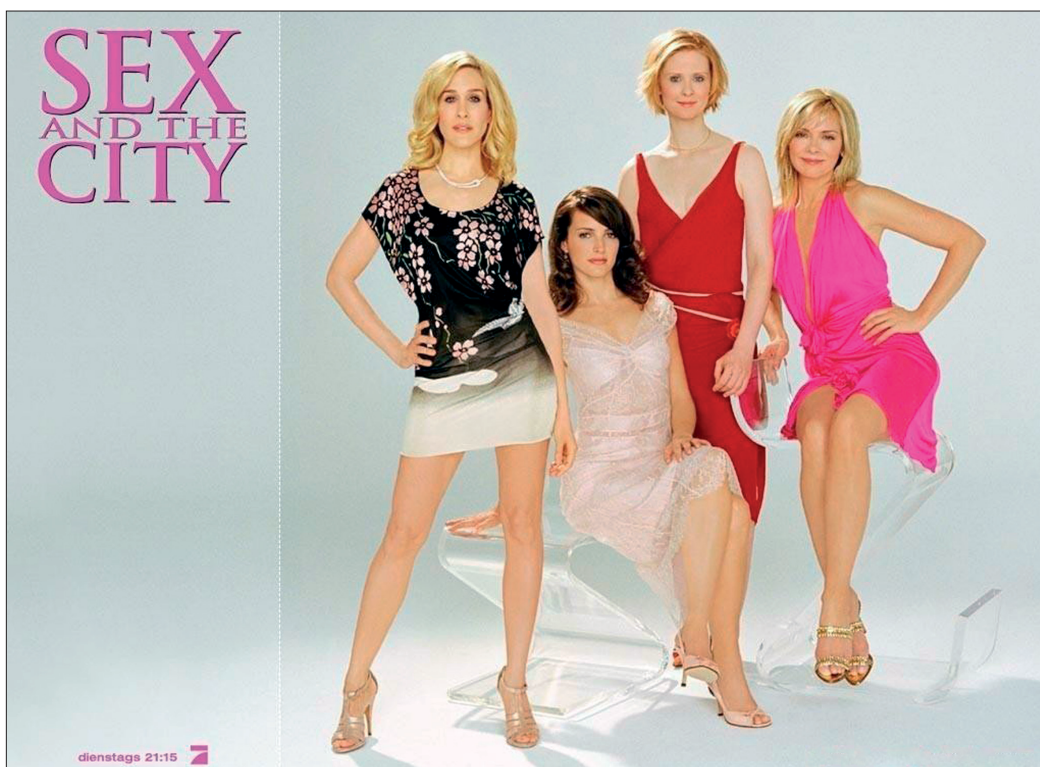
Upotreba deontičke modalnosti koja određuje pravila ponašanja za žene prisutna je i u uredničkim uvodnicima poput onog u časopisu *Elle* iz maja 2008. godine, gdje glavna urednica kaže: "Iz najboljih namjera upozoravamo vas da na vrijeme započnete bitku protiv našeg neprijatelja br. 1 - celulita - kako ljetu ne biste provele potišteno pred ogledalom! Predložili smo pet anticelulitnih tretmana koje smo unaprijed prostudirale, same is-

probale i zatim ocijenile (str. 156, pročitajte, naći ćete dosta informacija)."

Uz priznavanje ogromnog doprinosa feminističkih naučnih radnika/ca unutar poststrukturalističke paradigme, situacija za žene u BiH kao predstavnice postsocijalističkih i tranzicijskih žena regije je poprilično šizofrena, jer različiti diskursi kruže iznutra i izvana. Budući plan istraživanja mogao bi biti da se vidi gdje se razne reprezentacije u jednoj osnovnoj društvenoj stvarnosti dotiču i da li je kategorija žena u specifičnom kontekstu realističan konstrukt: iako je ženskost u određenoj mjeri performativna, postoje i "ženski subjekti... (kao) društvena bića koja žive unutar i kroz lokalna značenja i prakse (rod) vezane za ženskost (pol)" (New, 1998).

Kako bismo ispitali da li se društveno konstruisana realnost može promijeniti, moramo vidjeti kakvi su društveno tkivo i realnost žena u BiH, a tu dolazimo do konteksta. U bh. kontekstu "samopožrtvovani mikromatrijarhat" kao rijedak primjer trajnosti u balkanskom diskontinuitetu još napreduje jer je "od suštinske važnosti za opstanak žena koje obezbjeđuju moć žrtvovanjem, što je u korelaciji sa ruralnim, kolektivističkim ideologijama jer obnavlja patrijarhat" (Blagojević, 1997, 2002a, 2002b). Samopožrtvovanost žena pretpostavlja bijeg u privatnu sferu i roditeljstvo (majčinstvo) kao osnovnu žensku strategiju

ju u ekonomiji opstanka na Balkanu (Blagojević, 1997).

Iako je mnogo feminizama koji bi se mogli iskoristiti kao platforme za objašnjavanje i problematiziranje različitih situacija žena, feministička teorija i politika, koja je na Zapadu doživjela svoj "treći val" na Balkanu nailazi na dosta otpora. Uz nekoliko izuzetaka (Ramet, 1999, Helms 2003a, 2003b, Husanović, 2006), malo je literature koja dokumentuje poslijeratno društveno stanje žena BiH s obzirom na njihove diskurse i konstrukciju identiteta. Lydia Sklevicky (1996: 25) kaže da je emancipacija žena iz patrijarhalne kulture na prostoru bivše Jugoslavije počela tokom Narodnooslobodilačke borbe (NOB) i da je bila jedan od "najvažnijih zadataka Antifašističkog fronta žena" uspostavljenog 1942. godine, a nedugo zatim ukinutog.

Emancipatorska ostavština socijalizma bilježi značajne korake jer je to bilo vrijeme kada je broj žena koje su se obrazovale u zemlji bio najveći. "Proces modernizacije nije se mogao desiti bez ozbiljnog narušavanja patrijarhalne kulture" (Sklevicky, 1996:135). Ove riječi čine se posebno istinitim za društvo bivše Jugoslavije, a posebno BiH koje je prije Drugog svjetskog rata bilo pretežno ruralno i feudalno.

"Realnost" koja se teško mijenja? Neke dijagnoze i rješenja po pitanju "bh. feminizma" i emancipacije

Kako bi locirali koje su diskurse o sebi, životu, društvenim i porodičnim mrežama ranije imale bosanskohercegovačke žene, teorija, sociologija, studije diskursa, psihologija i kulturna historiografija moraju se spojiti. Kako bi se objasnio položaj žena BiH, prvo moramo znati da postoji nekoliko različitih grupa bosanskih žena, kao što postoji nekoliko različitih Bosni, od onih koje žive u ekstremnom siromaštvu bez struje i tekuće vode do onih koje su nova viša klasa i mogu si priuštiti da odlete u Pariz na ručak. Pitanje klase u ranim stadijima razbjesnjelog kapitalizma i sve veća važnost povezanosti sa vladajućom političkom strankom ostavljaju malo ili nimalo mjesta diskursu i stvarnosti jednakih mogućnosti. Iako se prije samo 15 godina to činilo mogućim, danas je dalje nego ikada, jer ruralne, siro-

Uprkos postmodernističkoj utjehi neograničene performativnosti, rekla bih da bosanska šizofrena mješavina poluperiferije, trostrukog tereta u smislu posla, kuće i rada u sivoj ekonomiji, malog ili simboličnog učešća u politici, feminizma vođenog projektima, oštre podjele javnih i privatnih sfera, tradicionalizma i patrijarhata u porastu čine stvari težim ako bismo se držali samo društvenog konstruktivizma

mašne i neobrazovane žene BiH imaju malo mogućnosti doći u gradove i promijeniti svoju tuornu društvenu realnost.

BiH je društvo turbulentnih političkih, ekonomskih i kulturnih transformacija u kojima je još uvijek upadljiv izostanak ženskih glasova u smislu političkih aktivistica i javnih intelektualki. Rodna problematika je zanemarena, fokusira se na važnost etničke, regionalne i vjerske ravnopravnosti (Isanović, 2006), a BiH ostaje patrijarhalno društvo sa dominantnom i fiksnom etničkom pripadnošću kao primarnim identitetom. BiH feministkinje same rade u niši i ne probijaju se unutar mainstream politike; imaju malo podataka o situaciji na terenu, a feminizam teoretiziraju prvenstveno u svjetlu zapadnih ideologija.

Malo je žena u BiH koje sebe nazivaju feministkinjama, a vidljivost feministkinja i bilo koje vrste organizirane političke borbe za žene u BiH javnoj sferi je oskudna. Brojnije aktivistkinje ženskih NVO opredjeljuju se za fokusiranje na samo neke teme (trgovina ženama, nasilje u porodici) atraktivne za donatore, a nauštrb drugih gorućih pitanja kao što su obrazovanje, politička emancipacija i podrška srednjoškolkama, aktivistkinjama i udruženjima studentica kao i intelektualkama uopšte. Drže se svojih pozicija i postaju nova viša klasa sa životnim stilovima umnogome drugačijim od žena koje navodno

predstavljaju, što pobija svrhu malog ali ujedinjenog fronta bosanskih žena koje se bore protiv zajedničkog obespravljenja bez obzira na prihode, klasnu pripadnost i obrazovanost.

Mlađe feministkinje i jedina znana LGBTIQ organizacija imaju manje konzervativnu ideologiju; prodorniji su i provokativniji; ne vode sigurne kuće za žrtve već lijepe ženska imena na natpise imena ulica, sarađuju sa feministkinjama širom svijeta, organizuju ulične aktivnosti i filmske festivale kao što je Pitchwise, gdje mlađe generacije žena mogu dobiti više moći i alternativnog znanja i tako doprinijeti diversifikaciji ustajale bosanske javne sfere (Majstorović, 2007b).

Tako da uprkos postmodernističkoj utjehi neograničene performativnosti, rekla bih da bosanska šizofrena mješavina poluperiferije, trostrukog tereta u smislu posla, kuće i rada u sivoj ekonomiji, malog ili simboličnog učešća u politici, feminizma vođenog projektima, oštre podjele javnih i privatnih sfera, tradicionalizma i patrijarhata u porastu čine stvari težim ako bismo se držali samo društvenog konstruktivizma. Postoji društvena stvarnost koja se može promijeniti i koja se mora promijeniti. Prema riječima Caroline New, samo kritičkim realizmom strukturalna analiza može ponovo osvojiti centralni teren prijeko potreban feminizmu: "Iako analiza u odnosu na 'maskulinitete' i 'feminite' ima svoje mjesto, ako ne zna gdje joj je mjesto, postaje idealistična. Samo utvrđivanjem i razlučivanjem društvenih, kulturnih i psiholoških struktura i procesa i smještanjem kapaciteta i odgovornosti vezanih za polne razlike u odnos s njima možemo odrediti da li žene imaju zajedničke interese i pod kojim uslovima se mogu mobilizirati kako bi dovele do strukturalnih promjena" (New, 1998: 2).

Ove strukturalne promjene su upravo moj prijedlog za žene BiH, ali i druge žene koje žive sa istim ili sličnim patrijarhatom, u istom ili sličnom postsocijalističkom kontekstu. Istraživački rad je važan, ali politički nabijen feministički istraživački rad i aktivistički plan zaganjavanja veće ravnopravnosti i solidarnosti su možda još važniji.

(Nastavit će se; Knjiga Diskursi periferije Danijele Majstorović, iz koje Dani feljtoniziraju nekoliko eseja, objavljena je u biblioteci XX vek iz Beograda)